

Introduktion

af Thomas Højrup

til

Livet på Lyø

fra udskiftning til selveje

i forrige århundrede

Øboernes livsformer i gårde og huse, på land og til havs,
blandt kvinder og mænd
på den gamle, sydvestgående handelsvej til Kontinentet

Livet på Lyø kommer i etnologernes søgelys, da der i midten af 1940'erne kommer beretninger hjem til Nationalmuseets etnologiske forskerteam om, at der i dette øsamfund endnu findes et levende erindringsfællesskab, der rækker tilbage til tiden, hvor øens beboere var tjenere under Holsteinsborg gods og levede et af herskabet relativt autonomt landsbyliv, præget af beboernes egen besiddelse og udøvelse af de fleste arbejdsprocesser på øen og de farvande, der omgiver den. Lotte og Ole Højrup bliver betroet den opgave at gennemføre en etnologisk punktundersøgelse ved at gå i arkiverne og drage på feltarbejde til øen for at beskrive alle de sammenhængende og foranderlige former for håndarbejde, samarbejde, praksis og produktion, der dannede øboernes liv som helhed mellem udskiftningen i 1803 og overgangen fra fæstere til selvejere omkring 1920. Det er en brydningstid, hvor træk fra de to livsformer sameksisterer, modsætningsfyldt flettet ind i hinanden, indtil selvejernes kultur vinder frem som øens dominerende, alt imens kulturmiljøet forbliver baseret på middelalderens landsbystruktur. Lyø er omkring 1950 ingen undtagelse fra det forhold, at et selvbestemt øsamfund kan udgøre en verden, der skal etnografisk snilde til at slå sig ned i og få anerkendt den positive værdi af at beskrive indefra ved øboernes egen hjælp. *Livet på Lyø* er beretningen om dette feltarbejde fra 1948 til 1954. Notater fra feltdagbøgerne belyser situationer under vejs og dialogen imellem beboerne og de to etnologer. Arkivmaterialet og de optegnelser, der kom ud af denne dialog, beskriver de

håndarbejder, arbejdsprocesser, begreber og aspekter af øboernes liv, som er nødvendige for at forstå de indre sammenhænge i deres livsformer som helhed, der i sidste halvdel af 1800-årene stod overfor en omdannelse af mere principiel karakter end den dynamik, der havde karakteriseret de løbende fornyelser siden 1300-årene.

Fangstfolk og bønder har beboet Lyø og udnyttet områdets naturrigdomme i oldtiden, og i bondestenalderen var øen tæt befolket. Men i krigskongedømmernes kaotiske opbrud, hvor fremmede skibsfolk på plyndringstogter skabte usikre tider for bosætning, liv og værdier på en sårbar ø, der med sin naturhavn midt i Lillebælt lå udsat for vendiske angreb fra Østersøen, blev den faste bebyggelse i perioder opgivet. I Kong Valdemars Jordebog fra 1241 optræder Lyø som et ubeboet, kongeligt jagtterræn, der ikke var mere sikkert, end at Valdemar Sejr under en jagt på Lyø i 1223 selv blev taget til fange og bortført. Det var formentlig i 1300-årene, at Lyø igen fik en fast befolkning af kronbønder, der blev bosat i en tæt landsby med egen kirke midt på øen, hvor der var læ for vejr fra vest og syd. Det kongelige jagtterræn blev afløst af fire vange med svære stengærder omkring til fæstegårdenes moderne firevangs ager- og kvægbrug. Agrene var i 1610 delt imellem 24 lige store gårde, der havde lige brugsret til øens fælles ressourcer og afgiftspligt til Kronen. Der var tillige seks afgiftspligtige husmandssteder og fra 1632 desuden en præstegård. Om stenkirken fra 1400-årene fortælles et sagn om en båd, der forliste med folk på vej til Fåborg for at få et barn døbt, hvor alle druknede. Herefter fik alle egnens øboer lov til at bygge egne kirker.

Lyø landsby bestod af to lange rækker enlængede gårde med en landsbygade imellem, der rummede 11 gadekær. De fem ligger endnu i bygaden, som omkranses af gårdenes høje stengærder, hvorpå kvinderne lagde deres kostbare tekstiler til solning, og hvorigennem der kunne åbnes adgang til og fra gårdenes tofter. Bygaden udgjorde en samlet gåse- og kreaturfold, hvortil dyrene kunne lukkes ud fra hver gård, og hvorfra flokken gennem oplukkelige led kunne drives ud ad en håndfuld hegnede veje til de forskellige vange og overdrev, hvor dyrenes græsning på skift fandt sted. Landsbyens gadekær var gårdenes, husmandsstedernes og smedens fælles indenbys vandressource til kreaturer, grise, gæs og ænder, afkøling, brandslukning, leg, helbredelse, vask og vædning af vogne og mange andre vandforbrugende redskaber og gøremål. Fra gadekærenes bund blev der gravet ler til klining af byens gårde.

Lyø var samtidig strategisk velbeliggende med sin naturhavn og landingssted på sejlruten fra den vestligste Østersø og Kielerbugt til Århusbugt og Kattegat, der krydsedes af den sydvestgående sejl- og handelsrute fra Fyn over Sydslesvig til kontinentet. Da fremmede skippere før fyrvæsenets tid gerne lagde sig for svaj om natten, eller når vejr og strøm i Bæltet var imod, dannedes ankerpladsen Lyø Havn i den naturlige bugt bag øens østkyst. I stormvejr kunne her ligge mange fremmede sejlskibe, hvis søfolk roede i land for at købe smør og anden frisk proviant til den videre sørejse, hvilket var en udmærket indtægtskilde for lyøboerne. Lyøes overskudsproduktion af korn blev udskibet i Lyø Havn og øboernes egen skibsflåde af små og større sejlbåde til persontransport, fragt, handelsrejser og fiskeri lå for svaj ved landingsstedet i bugten nedenfor landsbyen.

Lyøboerne var nemlig ikke kun agerbrugere, men også handelsfolk med gåse- og hesteopdræt som specialer, og de drev kystfiskeri på de rige bestande af især ål og torsk, men også rødspætter og makrel i Bæltet. Lyøboerne satte gangbare ålegårde ud fra øens mere barske syd- og vestkyst, hvor efterårets åletræk kom forbi i mørkt og blæsende vejr, og det samtidig var muligt at få en løbende forsyning af torsk til hverdag. Med bådene pilkede bønderne desuden torsk vinter og forår, og nogle drev tillige fiskeri med store torskeruser, satte rødspættegarn og dørgede makrel. Sild blev derimod ikke regnet for værdig mad på Lyøs velstående gårde. Om vinteren stangede lyøboerne ål, ligesom de harpunerede sæler fra huller i isen, og da herskabet forbeholdt sig jagtretten på selve øen, drev lyøboerne i stedet havfulgefångst med garn fra deres skibe ude i Bæltet.

Som sejlene handelsbønder var lyøboerne aktive i den sydvestlige handelsrute mellem Fyn og Sønderjylland, der var en del af den gamle vestgående kulturforbindelse mellem Danmark og kontinentet. Øens gårde var delt i fire bådelaag, der hver havde en tomastet, sprydrigget gårdmandsbåd på syv – otte meters længde, hvormed alt gods til og fra øen blev sejlet af gårdmændene selv. Lyøboerne udviklede stor erfaring i at sejle med heste i deres åbne gårdmandsbåde, og de havde specialiseret sig i at købe unge heste på Fynske markeder, sejle dem hjem til oplæring og anvendelse på øen, hvorefter de som fuldt oplærte blev solgt og leveret til hestehandlere på den anden side af Bæltet eller sejlet til Als og redet sydpå, indtil de blev godt solgt på et sønderjysk marked. Et andet speciale var at avle byg, som ligeledes blev sejlet over Bæltet og solgt som maltbyg til købstæderne i Sydslesvig. Med hjem havde de handlende Lyøbønder både varer og idéer, hvormed de førte modestrømninger, nyheder og følelser med sig sydfra. De sønderjyske piger, der fik gårdmandssønner fra Lyø på krogen, gav frisk blod og initiativ til det indgifte øsamfund, hvor der - modsat købstæderne – som regel var lidt færre kvinder end mænd i den giftmodne alder. Men også enkelte optanter fra Sønderjylland, der flygtede fra militærtjeneste og blev karle på Lyø, lykkedes det at blive gift med en lyøpige og overtage gården. Lyøboernes dialekt var mere sønderjysk end fynsk præget, og lyøboerne var velorienterede om og fortrolige med tankegange og begreber om, hvordan-man-bærer-sig-ad mod sydvest og kunne dele aspekter af deres materielle kultur med bønder i det sønderjyske. Dette bliver en vigtig grund til etnologernes videnskabelige interesse for livet på Lyø fra Nationalmuseets side, da man bliver opmærksom på, at dybden i de gamle Lyøboers erindringsstof i 1940'erne rækker tilbage til 1600-årene.

Museumsinspektør Svend Jespersen er i 1939 gået i gang med at udvikle Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser med den opgave at udforske de kulturelle livsformers kulturhistoriske udvikling gennem tiderne. Første satsning bliver en beskrivelse af bondekulturens livsførelse, som den tegner sig fra og med enevældens politisk-juridiske kulturrevolution og systematiske arkivering af skriftlige kilder til ikke mindst bondesamfundets administration. En livsførelse hvis allersidste rester fra den feudale produktionsmådes middelalderlige bondekultur og dennes radikale forandring under enevælde og folkestyre endnu er at spore i kulturlandskab, bygninger, genstande, erindringer og dagligliv, hvis man skynder sig at afsøge de afkroge af landet, hvor der endnu er spinkle spor at finde, inden det for altid vil være for sent. En uddøende generation tager hastigt den sidste erindring med sig i graven efter udskiftningen, landsbyfællesskabets opløsning, den langstrakte afvikling af fæsteforholdene, bøndernes

transformation fra tjenere på fæstegårde til selvejere på slægtsgårde, husmandslivsformernes opkomst med udspecialisering af de tidligere binæringer samt et århundredes mekanisering, andelsbevægelse og industrialisering af landbruget. Gårdene drives endnu med hestekraft, men næste generation tager de første traktorer i brug.

For de fleste livsformer fra middelalder og til industrialisering gælder, at hus og gård er omdrejningspunkt og udgangspunkt for hele husholdets praksis. Købmandsgårde, præstegårde, håndværkergårde, borgmestergårde, bispegårde, skudehandlergårde, bondegårde, fiskergårde, lensgårde og herregårde dannede de fysiske rammer om livsformer, hvis forskellige livsførelse i praksis kom til udtryk i de måder, hvorpå forskellige gårdformer blev indrettet og udviklet. Gårdformerne afspejler de måder, hvorpå folk indoptog innovationer og fastholdt traditioner, tilpassede sig det lokale og var en del af den internationale spredning af nye måder at gøre tingene på og forskellige retninger at orientere sig i. De måder, retninger, relationer og inspirationskilder som nogle folk ville identificere sig med og andre kontrastere sig imod.

For europæiske etnologer har undersøgelser af gårdenes og husenes kulturvariationer derfor længe været en egnet indgang til studiet af dette lange tidsrums forskellige, sameksisterende livsformer. Nationalmuseets etnologiske 3. afdeling er i 1940'erne centrum for en videnskabelig brydning imellem en evolutionistisk opfattelse af den danske bondegårds udvikling og en dialektisk forståelse af sameksisterende gårdformers indbyrdes kontraster, dannelse og omdannelse. De etnologiske undersøgelser på Lyø bliver iværksat som led i dette videnskabelige opgør imellem på den ene side et kulturhistorisk perspektiv, der legitimerer specialiserede studier af og teser om de enkelte kulturelementers udvikling i sig selv over meget lang tid. Og på den anden side et helhedsperspektiv på folkekulturen, der vil se på bondekulturens og højere stands livsformer før og efter 1660 som forskellige dele af det Dansk-Norske Rige som (en) helhed (under transformation), og som element i en endnu større nordisk og europæisk sammenhæng. Jespersen tager initiativ til punktundersøgelsen på Lyø for at belyse mulighederne i og udvikle argumentationen for det sidstnævnte perspektiv – og som en bestemt negation af det førstnævnte.

Grunden hertil er, at Jespersens chef, daværende leder af Nationalmuseets 3. afdeling Axel Steensberg er i færd med at befæste den kulturhistoriske tese, at den firelængede danske bondegård er et resultat af en særlig udvikling, der går fra oldtidens enlængede gård med beboelse og stald under samme tag over middelalderens to- og trelængede gårdanlæg til nyere tids fuldt udfoldede firelængede gård. Derved kan alle gårdanlæg i Danmark forklares som led i en og samme store udvikling, med lokale forsinkelser og forspring, varianter og tilpasninger som forklaring på de observerbare variationer. Ved at udgrave og fortolke kulturlagene under et gårdanlæg fra landsbyen Pebringe (der blev flyttet til Frilandsmuseet) som stadier i denne udvikling, finder Steensberg det muligt at publicere den endelige løsning på bøndergårdenes evolution i Danmark. Denne løsning er materialiseret i Frilandsmuseets samling af gårde og ville i dag have været kanon, hvis ikke Jespersen, som ansættes til at medvirke i færdiggørelsen af den store idé om gårdens udvikling, begynder at tvivle på tesen som teoretisk udsagn. Ligesom han som led i at underkaste den en videnskabelig prøvelse sår tvivl om dens etnografiske hold i virkeligheden.

Tilsyneladende kan også lyøgårdenes udvikling bekræfte Steensbergs syntese, idet udskiftningskort fra begyndelsen af 1800-årene viser billedet af en meget gammeldags landsby bestående af to rækker store, enlængede gårde, der efter 1850'erne bliver udvidet med en lade til kornafgrøderne, så de kommer til at minde om den firelængede type, der kendes på Fyn. Men Jespersen stiller sig ikke tilfreds, for når han med arkivalisk materiale kortlægger gårdformernes udbredelse før udskiftningen, så tyder det på, at de enlængede gårde på Lyø og faktisk også på Als og længere sydvest på i Slesvig, samt på de øvrige sydfynske øer (og i tidligere tid måske også Lolland-Falster) ikke var smågårde, hvis udformning kan forklares med et lille dyrket areal og bygningsbehov, men er et fænomen, der adskiller sig fra gårdene i det øvrige land. Her sporer Jespersen til gengæld den flerlængede gård, der samler sig om en gårdsplads, op til 800 år længere tilbage i tid end Steensberg forestiller sig – kun midlertidigt afbrudt af krigstider, hvor længeantallet falder på grund af krise og ressourcemangel og dermed driller den evolutionistiske etnolog, hvis skema får ham til at tage det for givet, at jo længere man kommer tilbage i tid, desto færre længer må gårdene have haft.

Spørgsmålet er nu, om der for danske bøndergårdes vedkommende i virkeligheden er tale om en modsætning, der skal fortolkes på den måde, at enhedsidéen om den danske gård er en kulturhistorisk illusion? Er der i stedet for grund til at skelne imellem forskellige gårdformer, der begrebsligt står i modsætning til hinanden: Det *enlængede* anlæg der danner akse gennem midten af gårdens indhegnede tofte kontra det *firelængede* anlæg der danner ramme om en lukket gårdsplads? Så længe man kun ser på disse ydre forhold isoleret fra gårdens brugssammenhæng i øvrigt, betragter Jespersen det som intetsigende ”skematyper”, der næppe har anden forklaringskraft end det evolutionistiske skema i sig selv: Dette skema er netop konstrueret så isoleret fra de øvrige sammenhænge i bøndernes praksis, at gården bliver en ting uden relation til den brug, der siden midten af 1800-årene har gjort den egnet som udgangspunkt for en etnologisk udforskning af bondekulturen. Dens tænkte udviklingsbane bliver i Jespersens perspektiv en gold kinematik uden begreb om den dynamik, der danner og omdanner gårdanlæg, når bondekulturen anskues som en kompleks helhed. Jespersen kalder denne helhedstænkning for den ”etnologiske betragtningsmåde” til forskel fra positivismens kulturhistoriske betragtningsmåde, der anser det specialiserede fokus på gårdens isolerede anlæg som mest videnskabeligt.

Hvis det er rigtigt, at de gamle Lyøboere endnu i 1940'erne er i stand til at beskrive de mange arbejdsprocesser og deres indre sammenhæng med hinanden tilstrækkelig detaljeret, og hvis det kan vises, at Lyø stod kulturelt i forbindelse med lokaliteter i det øvrige sydvestlige udbredelsesområde for store enlængede gårde før udskiftningen, så kan en punktundersøgelse på Lyø bruges til at udforske, om der er tale om et kulturområde med en gårdform, der adskiller sig principielt fra den firelængede, fordi der er tale om en anden variant af bondekulturen, der bruger gårdens husrum og toft på en anden måde. Opgaven bliver derfor at udforske, om der er påviselige sammenhænge imellem gårdens udformning og udformningen af de arbejdsprocesser, det familieliv i gård og landsby samt Lyø's relationer til andre egne, til herskab, købstæder og stat, som ud fra en etnologisk helhedsbetragtning er indbegrebet af og derfor kan forklare dannelsen og omdannelsen af lyøgårdenes formtræk.

Det er her, det bliver afgørende for Lyøundersøgelsens relevans, at lyøboerne viser sig at være endog særdeles aktivt involverede i den gamle, sydvestlige handels- og kulturforbindelse mellem Danmark og kontinentet, der forbinder det sydfynske øhavs store, enlængede gårde med en tilsvarende gårdforms gamle udbredelse i Sønderjylland og Vesteuropa. Gårdmændene viser sig helt op til omkring 1900 at være handelsbønder, der bruger Lillebælt som deres forbindelseslinje både til indkøb i Fåborg og markeder på Fyn og til deres heste- og kornhandel i Sønderjylland, hvorfra de henter ikke bare brude og dialektale træk, men også mode, idéer og materielle kulturimpulser. At samtidig intet virker tilfældigt på Lyø, bekræfter relevansen af punktundersøgelsen som et etnologisk *crucial experiment* med den idé, at dansk bondekultur har haft både en sydøstlig og en sydvestlig handels- og kulturforbindelse med kontinentet og dermed dybest set skal analyseres som en komplekst sammensat helhed og ikke som et stykke nationalt afgrænset monokultur med en autonom udviklingslinje.

Man kunne så indvende, at den egentlige bondekultur ikke bestod af rejsende bønder, men af deres modsætning: Fællesskabstidens indadvendte landsbysamfund, hvor den ydre relation til herskabet og købstaden, bystævnets indre justits med hensyn til brugen af landsbyens fælles ressourcer og den interne kappestrid om ægtefæller, fæstebreve, tekstiler, tjenestefolk, osv. fastholdte bestemte måder at gøre tingene på som de eneste rigtige. Men denne modsætning opløser sig ved nærmere eftersyn. For på Lyø er der konstant fra i hvert fald 1600-årene tale om 24 lige store gårde med en derfor skarp kappestrid og social kontrol med alt på de indre linjer i landsbyen. Lyøboerne har også den udprægede selvbevidsthed, at de bedst selv ved, hvordan ting skal gøres og arbejder udføres på Lyø, som ikke er overraskende, når man bor og arbejder tæt sammen hele livet, og når den første ordinære færgeforbindelse til øen blev etableret så sent som i 1903, hvorfor al transport til og fra Lyø inden da foregik i landsbyens fire bådelaags egne gårdmandsbåde. Lyøboerne har været en fasttømret klike med sine egne konflikter, sine egne begreber om rigtigt og forkert samt en udtalt skepsis overfor udefra kommende. Når isen kunne bære, organiserede byen sit eget vagtkorps, som holdt skarpt øje med, om der kom ubudne gæster vandrende over isen til øen. I 1693 købte baroniet Holstenschus rettighederne til Lyøs merprodukt, men det blev ikke muligt for det nye herskab at få hoveri af tjenerne på Lyø. Deres eneste arbejdsrente var den såkaldte *rorstjeneste*, der bestod i at sejle godsets folk til og fra øen, ellers betalte de deres fæsteafgift i rede penge, som blev samlet sammen og afleveret til tiden, indtil lyøboerne frikøbte øens gårde fra fæsteforholdet i 1919. De havde selv betalt udskiftningen i 1804 og sørget for, at der blev tale om en stjerneudskiftning, så alle gårdhushold kunne blive boende på deres velholdte fæstegårde inde i landsbyen i stedet for at flytte ud og væk fra hinanden. Herskabet på Holstenschus forsøgte en overgang at sætte fynboer ind som fæstere, når gårde blev ledige, men de blev resolut frosset ud af lyøboerne, uden at godset kunne gribe ind og forhindre det. Gård/landsby-strukturen var intakt i sin relative autonomi, når blot Holstenschus fik det merprodukt i form af penge, fæsterne var forpligtet til at yde deres herskab.

Det er denne indre sammenhæng og kontinuitet, der gør, at øen endnu i 1940'erne og 50'erne rummer et lokalsamfund, hvis dialektale træk, udsmykkede tekstiler, ceremonier, åndsliv, erindringsfællesskab og mundtlige overlevering gør det muligt at optegne om livet på gårdene, mens de endnu var indrettet og fungerede som store, enlængede anlæg i den tætbyggede landsby af fæstere under Holstenschus gods. Jespersen undrer sig på en tidlig optegnelsesrejse til øen over de

meget gamle træk i sproget og sender i 1947 Ole Højrup til Lyø for at undersøge, om det usædvanligt gamle traditionsstof, han også havde mødt, er autentisk overlevering eller kan være noget, disse gamle folk har læst sig til. Ved gentagne optegnelser rejser til øen viser det sig, at korn og hø fortsat sættes i udendørs hæs, som er højere end tagrygningen på de store gårde, og om efteråret og vinteren får det til at se ud som om, man var ankommet til en fjern og eksotisk verden. Lader er tilsyneladende noget nyt, som endnu ikke er bygget til at rumme alle de utærskede kornafgrøder. En indflydelsesrig generation af gamle folk født i 1870'erne og 1880'erne holder endnu et gennem sange, fortællestof, broderede tekstiler og husgeråd med årstal og navnetræk overleveret erindringsfællesskab på yderligere tre til fire generationers dybde ved lige indbyrdes. En 67-årig husmand synger for eksempel – som hører man en middelaldermunk messe - salmen til altergangen i Kingos salmebog, der først blev afskaffet på Lyø i 1912. Ligesom han kan redegøre for sine forfædre og -mødre på Lyø's gårde og huse fra og med 1600-årene og for samtlige Lyøboer fra omkring år 1800 og frem på en måde, hvis årstal ved tjek i arkiverne og på de broderede tekstiler viser sig at være korrekte. Broderede navnetræk på lyøkvindernes lagener, pudevår, dynebetræk, håndklæder, duge osv. viser sig at være et af de medier, der giver naboer anledning til at erindre og repetere for længst afdøde personers liv, når man kommer forbi hinandens pyntehåndklæder, navneklude osv., der bredes ud i solen på stengærderne som led i pasningen og brugen af gårdens værdsatte skatte af generationers tekstiltilvirkning.

Den fraværende ladekultur bekræfter Jespersens idé om en betydningsfuld handels- og kulturkontakt mod sydvest, hvor dette træk også findes, og de nye optegnelser i marken gør det muligt at sætte Nationalmuseets tidligere opmålingsarkitekt H. Zangenbergs nøgne plantegninger af de store, enlængede lyøgårde ind i deres etnologiske kontekst af dagligt arbejde, livet i landsbyen, gårdbrugenes anvendelse af "haver" og "gårde", tofternes brug og indretning mv. på en ø, hvor det at sætte det utærskede korn i høje udendørs stakke, kaldet *hæs*, fortsat er en levende kultur. Ved hjælp af feltarbejdet kan den enlængede gårdform specificeres som en akse, langs begge sider af hvilken de forskellige, adskilte afdelinger af anlægget i praksis er grupperet som frugthaver, kålgård, bigård, svinenes løbegård, mødding, brønde, *gåret*, *broen*, *stakhaven* mv. med adskilte indgange til de forskellige afdelinger i hovedhuset og udadtil omkranset af risgærder, brændestakke og stengærder med led og låger til at styre dyrenes færden ind og ud af gården.

Forede, krydsbundne og svøbte hæs på Sognefogedgården, OH fot. Lyø 1948.

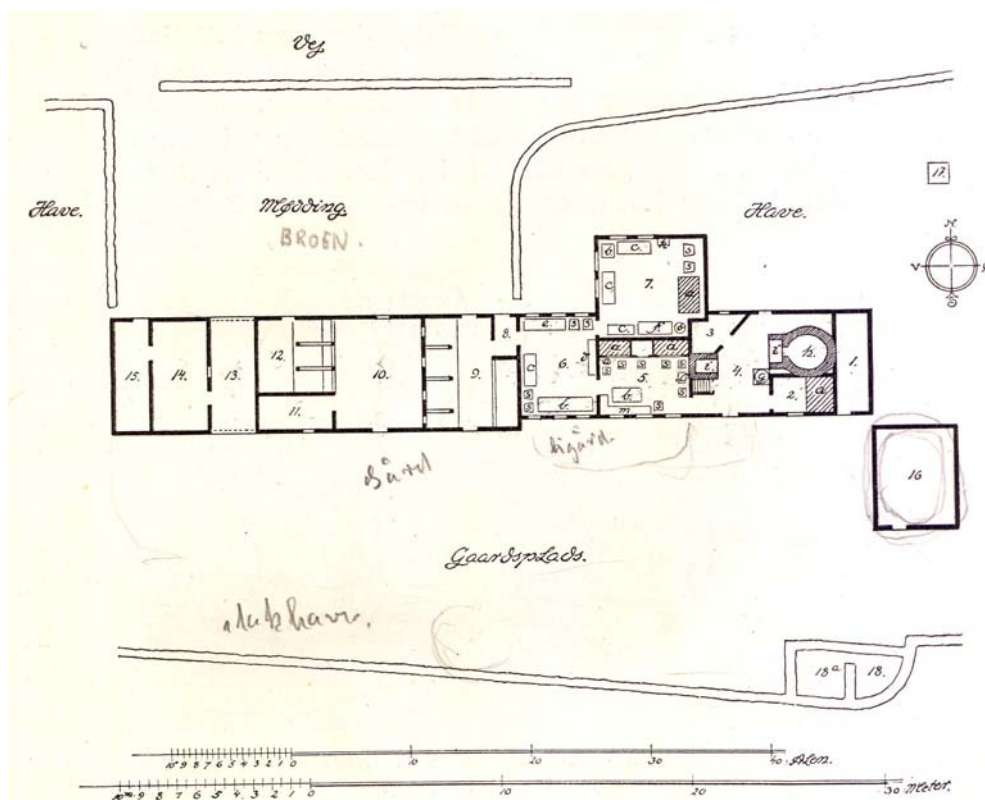

Fig. 10. Gaard fra Lyø. Salling Herred. Svendborg Amt.

- 1) Huggehus. 2) Pige-kammer. 3) Kammer (Spisekammer?). 4) Bryggers. 5) Lillestue (Dagligstue). 6) Storstue. 7) Overstue (Korshuset). 8) Forstue (tidligere Karlekammer). 9) Kostald. 10) Lo. 11) Foderkammer. 12) Hestehus (Hestestald). 13) Port. 14) Faarehus. 15) Gaasehus. 16) Tørvehus (Brænde-hus). 17) Brønd. 18) Lukket Sten-Svinehus. 18 a) Svinesti.
- a) Alkover (med og uden Døre). b) Borde (med 4 Skabe under i Storstuen). c) Kister. d) Kande-bænk. e) Gaasebænk. f) Dragkiste. g) Haandkværne. h) Ovn til Bagning. i) Arne. k) Hængeskab. l) Vindovn (Jærnovn uden Rist). m) Bænke. s) Stole. u) Uhr.

Zangenbergs gårdplaner kommer med på de unges feltarbejde og bliver som her suppleret med stadig flere oplysninger om de "etnologiske forhold", Jespersen efterspørger til sit konstruktive arbejde med en ny teori. Også længens planløsning må pga. lyø-meddelernes indsigelser korrigeres for Zangenbergs tegning af, hvordan gården (teoretisk set) burde have været indrettet, der ikke stemte med lyøboernes erindring. Kopi af Fig. 10 i Højrup's eksemplar af Zangenberg 1925.

De gamle lyøboers beskrivelse af den indendørs adgang fra storstue til karlekammer og kostald midt i huset efterfulgt af hestestald, lo, fåresti og gåsehus yderst i den lange længe vest for boligafdelingen angiver arbejdets strukturering i form af forbindelse og adskillelse imellem de forskellige momenter af husholdets praksis og dyrenes drift i og omkring længen som helhed. For Jespersen og Højrup er der tale om træk, der indbyrdes konstituerer en gårdform af sin egen art, hvis begreb imidlertid først bliver bestemt med nødvendighed som muligt og hensigtsmæssigt i etnologen Eilert Sundts klassiske forstand, når det lykkes at eksplicite dens mulighedsbetingelser i den større helhed – i form af den livsførelse og praksis, de på grundlag af undersøgelserne af bondekulturens hele levevis og samfundets særlige levevilkår på Lyø kalder for en *hæssætningskultur*:

”Det eneste sted, hvor vi inden for landets nuværende grænser får et klart fingerpeg om eksistensen af en sådan tradition, er på Lyø. Trods deres størrelse i jordtilliggende er som nævnt de fleste af gårdene på denne ø énlængede, idet man her sætter langt den største del af høg og korn i hæs ved gårdene og derfor kun behøver minimal ladeplads – i reglen er her blot en lo og et enkelt korngulv, hvori kornet i hæssene kan indflyttes, når det, der først indsattes, er tærsket. En så udpræget hæssætningskultur er i nyeste tid enestående herhjemme; men et ganske tilsvarende forhold kendes fra Halligerne i Vadehavet ved den nordfrisisk kyst, og der kan ikke være tvivl om, at de to lokaliteter er rester af et sammenhængende sydvestdansk hæssætningsområde, der i øvrigt over det øvrige Frisland – og også den nedersaksiske gårds område – har stået i direkte forbindelse med det store vesteuropæiske (jfr. ndf.). Om et tidligere sammenhængende sydvestdansk hæssætningsområde vidner i øvrigt flere af de gamle ladeformer i Slesvig, som vi kender fra nutiden, mest udtalt således de nordfrisisk lader og ikke mindre de bræddeklædte hjelme, der navnlig har været at finde østpå – i Angel og Sundeved samt frem for alt på Als. Disse to ladeformer, der for øvrigt må betragtes som en og samme i forskellig ikklædning, er nemlig ganske nøje parallelle til former, vi så hyppigt træffer – eller i hvert fald har kunnet træffe – i såvel det øvrige Frisland som i tilstødende egne med nedersaksisk gårde, og der kan næppe være tvivl om, at deres forekomst i Slesvig, hvor den tidligere må formodes almen, er inspireret herfra, og tidspunktet for indkomsten må formentlig sættes til o. 1600 eller noget før.”¹

Ved hjælp af den etnologiske kortlægning af kulturtræk i Europa, som Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser tager del i, bliver det således muligt at skelne principielt imellem to forskellige gårdformer, hvis modsætning forklares af dialektikken imellem en hæssætningskultur på den ene side og en ladekultur på den anden. I den sidstnævnte drejer bøndernes praksis med hensyn til opbevaringen og tærskningen af de vigtige stråafgrøder sig om at få dem hurtigt indedøre efter høst og tærsket inde i en længe med både lade og lo. Denne længe og denne praksis er derfor en afgørende del af den indre sammenhæng i den firelængede gård med dens store behov for husrum. Men analysen af den sprænger samtidig forestillingen om, at denne gård er et særligt dansk kulturtræk. Der er tale om et vigtigt træk i brugen af den firelængede gård, men Jespersen må konkludere, at

”En så vidt dreven ladekultur, som vi har herhjemme, er dog ikke noget specifikt dansk fænomen. Kaster vi et blik ud over Europa vil vi se, at hvor den firelængede gård eller, om man vil, firkantformen er den rådende, findes også en udpræget ladekultur, og vel at mærke en ladekultur, der fortrinsvis bygger på hjemme- eller gårdlader (modsat udmarkslader), medens vi uden for denne gårdforms områder overalt har en udpræget hæssætningskultur; det gælder således i Østeuropa, på Balkan, i Syd- og Vesteuropa med de britiske øer, Irland og de nordatlantiske øer. Den firelængede gård eller firkantformen er med andre ord en ladekulturens gård, d.v.s. det er en gård, der først og fremmest må formodes at tilhøre et mere fremskredet agerbrug, og det bliver i virkeligheden et spørgsmål, om grundlaget for den til syvende og sidst ikke, i al fald delvis, skal ses i tilknytning til trevangsbruget. Hos os kan der i hvert fald ikke herske tvivl om, at det ikke alene er nye boligvaner, men også nyheder i landbruget, der ligger bag sprængningen af jernalderslanghuset og dets forvandling fra en to-enhedet enkeltlænge til en mange-enhedet gård med flere længer.

Hvornår denne mange-enhedede gård så har fået firkantformen, er et spørgsmål, som endnu ikke er endelig klarlagt; men som man også hidtil i almindelighed har antaget, kan det nok ikke betvivles, at det er den romerske landgård, villa'en, der er forbilledet.”²

I årene omkring anden verdenskrig, hvor det i det besatte land er opportunt at fylkes om nationale ikoner som den danske bondekultur, er det et ikonoklastisk udsagn, når Nationalmuseets forskning siger, at et nationalt ikon har romerske rødder i form af *villa rustica*. I kontrast til den kulturhistoriske etnologi, der ved at fokusere på isolerede træk i bondekulturen og rekonstruere deres udvikling som om de på autonom vis afspejler en særlig national kultur, så har kombinationen af europæisk kortlægning af bondekulturens træk og europæiske punktundersøgelser af disse træks indre, nødvendige sammenhænge med hinanden i det enkelte, lokale bondesamfunds arbejdsprocesser og samlivsformer, mulighed for at overskride det nationale snæversyn. Derved bidrager punktundersøgelsen som led i en europæisk etnologi til at begribe de måder, hvorpå de forskellige varianter af fæstebøndernes livsformer kontrasterer og fletter sig ind i hinanden på europæisk plan. Lyøs på en gang stedbundne og europæiske kulturtræk bliver medvirkende til at udforske og uddybe den store tese om den danske, førindustrielle bondekulturs transnationale sammenhænge, som blev formuleret af Jespersen fire år efter starten på Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser:

”For de Veje, Kulturpåvirkningerne udefra har fulgt, gælder det, at de falder sammen med de gamle handelsveje, i første Række de to store Handelsruter i Øst og Vest. Den østlige Handelsvej, der udgaar fra de store Flodmundinger i Nordtyskland, Oder og Weichsel, og som knytter Forbindelsen til Centraleuropa, gør sig mærkbar fra de tidligste Tider, og den har fortsat dermed i al Fald et godt stykke ind i Middelalderen. Den vestlige Vej, Ruten til den vestlige Del af Kontinentet, har ikke blot sat sine kraftige Spor i den jysk-fynske Kultur, men ogsaa hen over alle de sydlige Øer, som der jo her fra den tidlige Middelalder er gaaet en meget livlig Handel fra Slesvig og siden de nordvesttyske Østersøhavne. Ved siden af disse to store Veje for Kulturlaanene spores der over alt paa Sydøerne en livlig Lokaltrafik paa den tyske Østersøkyst.”³

Den etnologiske analysemåde, der muliggør den metodologiske dialektik imellem spredningsstudier og punktundersøgelser, er den såkaldte ideologiske analyse, der udforsker en livsforms ide-logik, det vil sige begrebsstrukturen eller det ideologiske indhold i det dialektale ordstof, hvormed menneskene udfører deres arbejde, gør brug af deres redskaber, materialiserer deres livsførelse. Ordenes betydningsindhold og betydningernes indre sammenhæng med de saglige former og relationer imellem folks måder at gøre tingene på, bruge redskaberne på, samarbejde med hinanden på, er en analyse- og syntesemåde, hvormed den systematiske etnologi studerer ordstoffet lige så intensivt som de dertil svarende saglige relationer imellem materielle kulturtræk. Sammenhængen mellem ord og sag er en nøgle til at udforske, hvordan kulturtræk negerer og forudsætter hinanden. Denne analyse- og syntesemåde, at et redskab ikke bare lader sig beskrive uforudfattet, for hvad det er, dvs. hvad der er dets *væren* og *væsen*, bestemmes af, hvad det bruges til, hvorfor og hvordan det bruges. Det er dets relationer til brugerens gøren og praksis, til andre redskaber, andre dele af en arbejdsproces, til formål, arbejdsgenstand og råmateriale, til arbejdsdeling og erfaring, til den kundskab og kompetence der er begrebsat i dialekten og indøvet i kroppen, som bestemmer, hvad

en ting sagligt set er. Det er relationerne, der bestemmer genstanden, ikke omvendt. Denne idé er omkring 1940 så afgørende for den etnologiske forskning på Nationalmuseet, at Jespersen bliver sat på den opgave at udarbejde en saglig registrant over de etnologiske samlinger, der beforder den etnologiske forskning frem for den typologiske orden i magasinerne. Denne får et grønt omslag og er siden gået under betegnelsen ”Den grønne registrant”, der i dag er digitaliseret og strukturerer samtlige danske kulturhistoriske museers saglige registrering. *Livet på Lyø* er gennemført i nøje overensstemmelse med den dialektik imellem ord og sag, imellem den materielle og den ideologiske analyse, hvor etnologi og dialektologi går op i en højere enhed. Der er derfor grund til at gå lidt nærmere ind i den analyse- og syntesemåde, der metodologisk strukturerer undersøgelsen og er baggrunden for bogens fremstillingsform.

I tråd med den etnologiske betragtningsmåde er det den specificerende (modsat generaliserende) fremgangsmåde, der her benævnes ”opdeling”, Jespersen arbejder med at strukturere hensigtsmæssigt: ”*Det saglige princip, der er fulgt her i registranten, følger opdelingen af de kulturelle foreteelser i de naturlige enheder eller afsnit, hvori de indefra set deler sig i henseende til samfundet, en samfundsgruppe, familien og det enkelte individ*”⁴ Med dette grundprincip som ledetråd introducerer museet en *saglig* registrant for nyere tids samling af *museumssager* til forskel fra typologisk ordning af singulære museumsgenstande. Året før sin ansættelse som inspektør på Nationalmuseets 3. afdeling gør museet således brug af Jespersens erfaringer og teoretiske ballast fra sprogvidenskabelig tænkning og konkret indsamlingsarbejde som studentermedarbejder knyttet til Udvalget for Folkemaal og derpå Nationalmuseet. Han bliver betroet opgaven med at udarbejde en systematisk registrant for museumssager og skriver indledningen om den sprogvidenskabeligt inspirerede etnologiske idé i *Registrantens saglige princip*. I disse år befinder dansk dialektforskning sig i et stort, dynamisk felt, hvor Louis Hjelmslev, der var professor i sammenlignende sprogvidenskab, i forlængelse af Ferdinand de Saussures tegnteori skiller udforskningen af sprobygningen ud som en selvbestemt helhed, sprogformen. Alti mens Peter Skautrup introducerer en ordforskning, der beskriver en dialekts ordstof i en saglig-ideologisk opdeling, dvs. indholdsformer, der tager udgangspunkt i de begreber i folks praksis, ordene omhandler, og studerer hvordan dette kulturelle indhold kommer til udtryk i dialekten.

Efter at have bistået H.F. Feilberg med færdiggørelsen i 1914 af *Ordbog over jysk Almuesmaal* bliver den unge sprogforsker Marius Kristensen (1869-1941) leder af foreningen Danmarks Folkeminders nydannede Udvalg for Folkemål med henblik på at samle stof til en dialektordbog for Øerne, den såkaldte *Ømålsordbog*.⁵ som i dag er under færdiggørelse og udgivelse samtidig med *Livet på Lyø*. I 1926 reorganiseres det store indsamlingsarbejde, som får en ny struktur med udarbejdelsen af ”Den Store Spørgeliste”, der i 1930’erne følges op af en hel serie detaljerede spørgehæfter.⁶ Asgerd Gudiksen og Henrik Hovmark skriver i 2008, at den teoretiske mobilisering fulgte senere, for ”*Valget af Skautrup (som inspirationskilde) i 1926 var først og fremmest et mildt opgør med det ensidige fokus på lyd og form (til brug for komparative udviklingsstudier), og heroverfor prioriterede man en mere dybtgående beskrivelse af afgrænsede sprog i en afgrænset periode.*”⁷ Spørgelistens billeder er fra *Livet i Klokkergarden*⁸ og idéen til listen er fra den unge sprogforsker Peter Skautrups magisterafhandling, der igen er inspireret af

Vilhelm Grundtvigs afhandling *Begreberne i Sproget*, der blev udgivet i 1925.⁹ Begge bliver efterhånden delagtige i introduktionen af bl.a. en fransk tænkning og den - fra århundredets begyndelse i specielt tysksproget filologi dyrkede – *Wort- und Sachforschung*s deling af ordstoffet efter begrebernes saglige indhold (modsat en alfabetisk ordning), det vil sige sådan som begrebsordene hænger sammen i de forskellige arbejder og idéer i folks dagligliv.¹⁰ Det er i *Danske Folkemaal*, Jespersen som 21-årig studentemedarbejder i 1930 får udgivet sin første artikel om staldnavne.¹¹

Som færdiguddannet sprogforsker er Jespersen blevet fortrolig med den idé, at sproget skal betragtes som en helhed.¹² Han uddannes i en tid, hvor det lykkes at ekspliciterer denne idé i en strukturel teori om sproget som sprogform, dvs. som et selvbestemt tegnsystem. Ideen er, at det med dagligsprogenes tegnsystemer er principielt muligt at udtrykke ethvert indhold, men *hvilket* indhold det er, de forskellige sprog og deres specifikke ordforråd bruges til at give udtryk for, er derfor et spørgsmål, der peger fra sprogteorien og ud på de former for liv, som sprogets brugere lever, og hvis begreber må kunne udtrykkes i totaliteten af deres ordforråd og sproghandlinger.¹³ Når ordforskerne derfor udforsker, hvad det er for et indhold, ordene og ordbrugen udtrykker (det semasiologiske perspektiv), oparbejdes et komplementært perspektiv på ”sagen” (det onomasiologiske), der indebærer, at brugernes begreber må hidrøre fra en anden totalitet end sproget selv. Fra det sprogvidenskabelige perspektiv består denne totalitet af ”saglige” sammenhænge til forskel fra rent sproglige, og de må derfor udforskes selvstændigt, hvis det skal blive muligt at beskrive denne totalitets nødvendige begrebsverden for at udforske, hvordan dens begrebsindhold kommer til udtryk i sproget. Med denne totalitet af sprogbrugernes praksisformer og ideologibærende livsformer møder sprogforskningen en ”materialitet”, der for filologen fremstår som den teoretiske genstand for materiel etnologisk folkelivsforskning. For filologen sætter sprogbrugen ord (og vendinger) på de saglige sammenhænge i den materielle totalitet af befolkningens forskellige arbejds- og begrebsområder. Det er dem, der kommer til udtryk i en dialekts og en sociolekts samlede ordforråd. Men i sig selv er disse arbejds- og begrebsområder i dagliglivet genstand for etnologisk udforskning og eksplicitering som en selvbestemt helhed, ligesom lingvisterne gør sprogbygningen til genstand for sprogvidenskab.¹⁴

I mødet mellem de to genstandsfelter udøver filologen og etnologen en fælles interesse for ord og sag i den udforskede praksis. Tidsskrifterne *Danske Folkemaal* (fra 1927) og *Sprog og Kultur* (fra 1932) bringer således den ene spørgeside og artikel efter den anden, der ved hjælp af tegninger, billeder og detaljerede beskrivelser forklarer, hvordan bønder og håndværkere gør med deres værktøj, redskaber og materialer, og hvilke betegnelser de bruger i de førindustrielle arbejdsprocesser, som dialekternes ordforråd og vendinger er udtryk for. Jespersens første artikel *Staldnavne* i 1930 gør dette med et tydeligt filologisk udgangspunkt, hvis mål er at bestemme de forskellige staldbetegnelser, mens hans artikel *Gamle fiskemetoder* fra 1940 er skrevet ud fra et tydeligt etnologisk synspunkt, hvor beskrivelsen og forklaringen af de forskellige fiskemetoder er blevet et mål i sig selv.¹⁵ Vi ser således, at identiteten og modsætningen imellem den sproglige/semiotiske og den materielle/begrebsmæssige totalitets determinerende betydning for (studiet af) henholdsvis sprog og livsform, fører Jespersen fra sit filologiske udgangspunkt i dialektologien og over til det udgangspunkt i etnologien, hvorfra han rendyrker udforskningen af de

indre sammenhænge i de førindustrielle bønders praksis og begrebsverdner. Fra dette perspektiv bliver ordforskningen til et middel frem for et mål, som vi har set det demonstreret i hans etnologiske praksis på Nationalmuseet. Men denne bevægelse giver ham stærke kort på hånden med hensyn til at drage nytte af de principielle, videnskabelige landvindinger i den sprogvidenskab som helhed, hvorfra han bidrager med en videnskabsteoretisk impuls til etnologimiljøet.¹⁶

At betragte sproget som en struktureret helhed og at betragte dets elementer som bestemt af sprogets relationer, og ikke omvendt, er grundlæggende for den sprogvidenskabelige betragtningsmåde, som professor i sammenlignende sprogvidenskab Louis Hjelmslev udarbejder i værket *Omkring sprogteoriens Grundlæggelse*. Kernen i denne analyse- og syntesemåde er formuleret i denne sentens, der gælder lingvistikens måde at betragte sprogformerne lige såvel som etnologiens både at betragte livsformerne på:

”Naar den fulde konsekvens drages af denne erkendelse, naar man til det resultat, som er yderst vigtigt for at forstaa analysens princip, at saavel undersøgelsesgenstanden som dens dele kun har existens i kraft af disse forbindelseslinier eller afhængigheder, at undersøgelsesgenstandens helhed kun lader sig definere ved indbegrebet af dem, og hver af dens dele kun ved de forbindelseslinier eller afhængigheder som gaar fra den til andre sideordnede dele, fra den til helheden og fra den til dens dele af næste grad, og ved indbegrebet af de forbindelseslinier og afhængigheder som disse dele af næste grad indgaar med hinanden. Den naive realismes genstande er for denne betragtning, efter denne erkendelse, kun krydsningspunkter for bundter af saadanne afhængigheder eller forbindelseslinier, i den forstand at genstande kun lader sig beskrive ved hjælp af dem og kun lader sig definere og opfatte videnskabeligt ad denne vej. Forbindelseslinierne eller afhængighederne, som for den naive realisme staar som det sekundære, der forudsætter genstandene, bliver for denne betragtning det primære, der forudsættes af deres krydsningspunkter.

Denne erkendelse, at en totalitet ikke bestaar af ting men af sammenhænge, og at ikke substansen men kun dens relationer indadtil og udadtil har videnskabelig existens, er visselig ikke ny i videnskaben, men turde være det i sprogvidenskaben. Postuleringen af genstande som noget fra relationernes termer forskelligt er et overflødigt axiom og følgelig en metafysisk hypotese, som sprogvidenskaben vil have nytte af at befri sig for.”¹⁷

Jespersen tilrettelægger i tråd med denne form for tænkning den forandring af den danske bygningsforsknings genstandsforståelse, der skal til for at overskride de vildledende generaliseringer på grundlag af genstandsstudier og skematyper. I stedet for at tage genstandene for givne som ting, skal forskerholdet se gårdformerne som krydsningspunkter for de sammenhænge, der udgør bondekulturens arbejdsprocesser og de relationer til det omgivende kulturmiljø - for Lyø vedkommende bl.a. den gamle handels- og kulturforbindelse mod sydvest til kontinentet - der danner gårdens formtræk. Vejen hertil går over den direkte inspiration fra ordforskningen, hvor Jespersen som nævnt allerede i 1939-40 står for at udarbejde Dansk Folkemuseums forslag til det modsatte af en positivistisk klassifikation af museumsgenstande, nemlig en etnologisk specifikation af praksis-sammenhænge der, som han skriver;

”følger i opdelingen af de kulturelle foreteelser de naturlige enheder eller afsnit, hvori de indefra deler sig i henseende til samfundet, en samfundsgruppe, familien og det enkelte individ, som f.eks. offentlige myndigheder, gudsdyrkelse, landsbyens styre, årets højtider, livets højtider, dagliglivets uden- og indendørs arbejder, klædedragt o.s.v.¹⁸ Grundlaget for dette princip hviler på den ideologiske (systematiske) ordforsknings princip, efter hvilket de abstrakte sproglige udtryk (begrebsordene) sammenstilles i grupper efter deres betydninger, de i almindelighed såkaldte synonymgrupper (d.v.s. grupper for ord med samme betydning). Enkelte har overført og benyttet dette princip på specielle områder af det konkrete ordstof (tingsordene); men først af Peter Skautrup er det i hans grundlæggende arbejde ”Et Hardsyssemaal” (Kbh. 1927) nærmere blevet udformet ved opdelingen af en dialekts hele konkrete ordforråd. Skautrup deler det konkrete ordstof i en række saglige grupper, der modsvarer de betydningsgrupper, man i den ideologiske ordforskning deler det abstrakte ordstof i. ”Et Hardsyssemaal”, som efter forfatterens hensigt, at skildre en dialekts ordforråd, i første række er et filologisk arbejde, bliver herved af en vidererækkende principiel betydning for kulturforskningen i almindelighed, uanset om der fra et sådant mere generelt synspunkt kan være adskilligt at indvende mod de grupper og den grupperingsorden Skautrup har valgt. De mangler, der er, lader sig imidlertid let fjerne, så at Skautrups saglige grupperingsmetode uden vanskelighed kan bringes i overensstemmelse med de synspunkter, der hævdes i den moderne ordforskning, den såkaldte Wort- und Sachforschung, synspunkter, som for øvrigt ligger til grund for de metoder, hvorefter der arbejdes i den moderne kulturforskning, kulturgeografien, og videre i den moderne etnologiske forskning.”¹⁹

Også ordforskningen har brug for at frigøre sig fra den umiddelbare forestilling om, at ordene er navne på givne ting. For tingsord er ikke bare givne navne, de skylder sproget deres udtryk og begrebsordene deres indhold, og begrebsordenes indhold er bestemt af de *saglige sammenhænge* i de former for praksis, hvori de er forankret. Derfor er det ordforskningens relationelle emnedeling og grupperingsprincip, der er det videnskabeligt interessante og inspirerende for en etnologisk registrant:²⁰

”Princippet for den saglige grupperingsmetode, der anvendes i den moderne ord-sag-forskning, gøres let anskueligt ved nogle eksempler. Går vi f.eks. til redskabsbetegnelserne, så anbringes disse i grupper, som er benævnt med betegnelserne for de handlingsbegreber, der ligger i de arbejder, der udføres med de pågældende redskaber, ordet plov, samt betegnelserne på plovens dele, anbringes således under gruppen for begrebet ”pløjning” sammen med de øvrige betegnelser og udtryk, der er knyttet til udførelsen af dette arbejde. Ordet rok, samt betegnelserne for rokkens dele, anbringes under gruppen for begrebet ”spinding” sammen med de betegnelser og udtryk, der knytter sig til arbejdet at spinde o.s.v. Og svarende til disse handlingsbegrebsgrupper for de forskellige arbejder opdeles den øvrige del af de konkrete ord, der er knyttet til andre enheder i den materielle kultur, i grupper, der er benævnt efter disse enheder, som f.eks. boligen, landsbyen som bebyggelse, landsbyen som organisation, bryllup, lege o.s.v.

Men hvorledes overføres nu dette princip på det rent saglige, på genstandenes og redskabernes område? Forholdet bliver her naturligt ganske parallelt med forholdet for de konkrete ord, i lige grad som betegnelserne for den talende er identiske med de genstande eller

*redskaber, de betegner. D.v.s. redskaber og genstande placeres efter deres brug under den gruppe, der er benævnt efter det pågældende arbejde eller tilsvarende enhed. Ploven placeres altså under gruppen "pløjning", rokken under gruppen "spinding", byhorn under gruppen "landsbyens styre", påskeæg under gruppen "påske", dåbskjole og -hue under gruppen "dåb" o.s.v."*²¹

Som sprogvidenskaben står også etnologien med en "undersøgelsesgenstand" (et teoretisk objekt) der i og for sig er en i princippet komplet helhed, hvis komplementære (indre) sammenhænge giver dens enkelte delområder deres bestemte plads, funktion og indhold. Delområdet igen giver dets enkelte relationer og termer deres plads, funktion og indhold osv., samtidig med at – modsat – sprogbrikerens og kulturbærerens egne termer indgår i den sproglige og kulturelle praksis og dermed (for subjektet) fremstår som betegnelser på foreliggende genstande, dvs. bestemte ting, fænomener og subjekter i en eksisterende verden. Etnologen kan kun eksplicitere lægtehammerens bestemmelser ved at se den som et element i tømrerens arbejde med at lægte et tag, hvor den skal kunne trække søm ud og slå søm i, modsat smedehammeren, der er bestemt af dens brug på en ambolt. Hammeren er derfor ikke en given ting, men et redskabsbegreb, hvis forskellige udformningers nødvendige bestemmelser hidrører fra dets relationer til andre elementer (enten: lægte-, søm- og spærbegreb; eller: ambolt-, stål- og essebegreb) i tømrerens henholdsvis smedens praksis. De to former for praksisrelationer er lige så lidt "foreliggende genstande" eller givne ting i sig selv, men hidrører *i og for sig* fra den større kulturelle sammenhæng, hvori de – med endnu en Hjelmlev-formulering - indgår som "krydsningspunkt" for en statsforms og et samfunds arbejdsdeling og tilegnelses-relationer. Det etnologiske specifikationsforløb må derfor, ligesom sprogforskerens, kunne eksplicitere de sammenhænge, der "naturligt", dvs. i den kulturelle helhed, determinerer hvert enkelt kulturelement.

"Årsagen til, at man ikke blot i ordforskningen, men også i den saglige forskning, anser det for nødvendigt at anvende en sådan indefra set naturlig opdelingsmåde, ligger i det forhold, at som de konkrete ord for den talende kun er et middel, han gør brug af for at betegne de forskellige genstande, således er på samme måde en genstand ikke i sig selv for brugeren noget formål, men et middel, han kan gøre brug af. Det er således ikke ordet selv, men dets betydning, det det betegner, som er det væsentlige, og det er ikke genstanden selv, men den brug der gøres af den, som er det væsentlige. Det vil med andre ord sige, at det er brugen (arbejdet), som er den egentlige kerne, den bestemmende faktor. Det er et forhold, der giver sig klart til kende derved, at man i reglen vil finde genstande og redskaber (der ses i denne forbindelse bort fra smykker og lignende pyntegenstande, hvis anvendelse ikke i første række behøver at være bestemt af et brugsbehov) hensigtsmæssigt formet efter den brug, de er bestemt til. Heri ligger imidlertid, at de også er underkastet og afpasset efter de forhold, der gør sig gældende for vedkommende brug (arbejde), hvad enten disse forhold er af geografisk, klimatisk eller social art. Men det betyder, at betingelsen for at kunne bedømme en genstands (et redskabs) form er, at man besidder indgående kendskab til den brug (det arbejde), den (det) benyttes til, samt til de forhold af nævnte art, der eventuelt gør sig gældende for vedkommende brug (arbejde). Nu kan imidlertid den del af et arbejde, et redskab benyttes til, eller den brug, der gøres af en genstand, udover de nævnte forhold være afhængig og nærmere bestemt af andre led i det pågældende arbejde eller af visse andre omstændigheder ved den pågældende brug; det er derfor ikke tilstrækkeligt at have kendskab til den afgrænsede del af

arbejdet, hvortil redskabet bruges, eller til den blotte brug, der gøres af genstanden. Kendskabet må udstrækkes til at omfatte hele det pågældende arbejde og hele den enhed, hvori genstandens brug eventuelt indgår. Men når et så indgående kendskab til arbejdet eller brugen er nødvendigt for bedømmelsen af et redskabs eller en genstands form, bliver det naturligt i endnu højere grad den nødvendige forudsætning for en bedømmelse af de forskellige redskabs- og genstandsformer, der kan forekomme indenfor det kulturområde, der undersøges. D.v.s. det er forudsætningen for, at man kan afgøre, om disse forskellige former skyldes differentieringer (ændringer) af noget for området tidligere fælles hjemligt, eller om de skyldes lån. Det er med andre ord forudsætningen for den sammenlignende kulturforskning.”²²

Livet på Lyø er den detaljerede beskrivelse af alle de arbejder og aktiviteter, der danner livsformernes ideologiske og materielle sider, inklusive deres samlivsformer og genstandsformer sådan som de lader sig specificere i form af deres gensidige relationer. Det er beskrivelsen af, hvordan de enkelte arbejdsprocesser forudsætter hinanden som mål og midler i en hel livsførelse på Lyø. Fra udskiftningen af jorderne i begyndelsen af 1800-årene forandrer fællesskabets relationer, og indtil frikøbet af gårdene og husmandsstederne i begyndelsen af 1900-årene forandrer de grundlæggende produktionsrelationer, så fæsternes livsformer bliver til selvejer-livsformer. Optegnelserne af, hvad de ældre Lyøboer kan huske og har fået overleveret, beskrivelserne og opmålingerne af hvordan man gør og med hvilke redskaber, man gør det, fotografierne af det og fæsteprotokollernes, skifternes, folketællingernes og birketingbøgernes oplysninger fra arkiverne udgør til sammen kilderne til beskrivelsen af kvindernes og mændenes livsformer på øen og udenfor øen, som de lader sig begribe fra fødsel til død med en etnologisk betragtningsmåde, der udforsker praksis og ideologi som to sider af samme sag. Ligesom alle arbejder er søgt beskrevet, så deres indre sammenhæng er specificeret, er alle dialektale udtryk gengivet i kursiv, så Lyø-sprogets ordstof så vidt muligt er at finde i den ideologiske orden, hvori de enkelte ords betydningsindhold sagligt indebærer hinanden. Sprogets indholdsside og kulturens materielle side beskrives så vidt muligt som to sider af samme sag og i de kæder af mål – middel sammenhænge, der giver hver enkelt aktivitet og gøremål i et arbejde mening som indbyrdes nødvendige elementer i helheden.

Litteratur til Indledning:

Althusser, Louis (1965) 1969: *For Marx*. København: Rhodos.

Andersen, Poul 1938: *Rasmus Rask. De fynske Bønders sprog*. Danske Folkemaal 1937-38. København: Udvalg for Folkemaal.

Andersen, Poul 1965: *Dialektforskningen*. Larsen, Jørgen & Christian Lisse & Karl Martin Nielsen (red.): *Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede*. København: Gyldendal.

Axel Jensen, Chr. 1915: *Stolper og suler. Nogle Synspunkter for dansk Tømmerbygnings Historie. Fortid og Nutid*, 1. bind, s. 60-77.

Bachelard, Gaston (1940) 1976: *Nej'ets filosofi*. København: Vinten.

- Bjerrum, Anders 1941: Atlas der dänischen Volkskultur. *Folk-Liv 1941*, bd. 5, s. 113-23.
- Erixon, Sigurd 1919: Svenska Gårdstyper. *Rig 1919*. Stockholm.
- Erixon, Sigurd 1921: *Skultuna Bruks Historia. Bruksområdet och socknen*. I. Stockholm: Aktiebolaget Gunnar Tisells tekniska Förlag.
- Erixon, Sigurd 1935: *Skultuna Bruks Historia. Bruksområdet och socknen*. II. Stockholm: Aktiebolaget Gunnar Tisells tekniska Förlag.
- Erixon, Sigurd 1941: En Färgargård i Falun. Några förhandsmeddelanden rörande en etno-sociologisk byggnads- och bostadsundersökning i denna stad.. *Folk-Liv 1941*, bd. 5, s. 5-23.
- Erixon, Sigurd (red.) 1953: *Byggnadskultur*. I serien Nordisk Kultur XVII. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Feilberg, Henning Frederik 1863: *Fra Heden. (Uddrag af en Afhandling i "Slesv. Provindsialefterretn.")*. Haderslev: Folkeskriftsselskabet.
- Feilberg, Henning Frederik (18..) 1962: *Jul I: Allesjælestiden. Hedensk, kristen julefest. Jul II: Julemærkets löndom. Juletro, juleskik*. København: Rosenkilde og Bagger.
- Feilberg, Henning Frederik 1893-1914: *Ordbog over jyske Almuesmål*. Bd. I-IV. København: Universitets-jubilæets Danske Samfund.
- Feilberg, Henning Frederik (1899) 1952: *Dansk Bondeliv*. København: G.E.C. Gad.
- Gosvig Olesen, Søren 1983: *Epistemologi. Tekster af Koyré, Bachelard, Canguilhem, Althusser, Regnault, Foucault, Desanti, Lacan*. København: Rhodos.
- Gregersen, Frans 1991: *Sociolingvistikens (u)mulighed I-II*. København: Tiderne skifter.
- Gudiksen, Asgerd og Henrik Hovmark 2009: Måske husker De noget alle andre har glemmt. *Dialektforskning i 100 år – jubilæumsantologi 2009*. København: Nordisk forskningsinstitut.
- Grundtvig, Frederik Lange 1908-09: *Livet i Klokkergaarden. Gammeldags falstersk Bondeliv efter Lars Rasmussens Skildring*. Danmarks Folkeminder 2. København: Det Schuboeske Forlag.
- Grundtvig, Vilhelm 1925: *Begreberne i Sproget. Orientering i systematisk Ordforskning*. København: G.E.C. Gad.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1807) 2005: *Åndens Fænomenologi*. København: Gyldendal.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1833) 2004: *Retsfilosofi. Elementær retsfilosofi eller Naturet og statsvidenskab i grundrids*. Frederiksberg: Det lille forlag.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1837) 1842: *Forelæsninger over historiens Philosophie*. København: H. C. Kleins forlag.

- Hjelmslev, Louis 1943: *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. Festskrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af universitetets aarsfest november 1943. København.
- Hjelmslev, Louis 1963: *Sproget*. København: Berlingske Forlag.
- Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof 1863-68: *Wärend och Wirdarne. Ett försök i Svensk Ethnologi I-II*. Stockholm: P.A. Nordstedt & Söner.
- Højrup, Ole 1960: Låse af træ. *Folkeliv og kulturlevn*, 1960, s. 110-124.
- Højrup, Ole 1963: Om Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. *Budstikken*. København: Nationalmuseet.
- Højrup, Ole 1964: *Landbokvinden. Rok og kærne. Grovbrød og vadmel*. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Højrup, Thomas 2002: *Dannelsens dialektik. Etnologiske udfordringer til det glemte folk*. Stats- og livsformer 4. København: Museum Tusulanum.
- Højrup, Thomas 2008: Om begreberne folk og kultur. Etnologiens græske og latinske rødder i forskningens frontlinie. *Folk og kultur 2008*. København.
- Jespersen, Svend 1930-31: Staldnavne. *Dansk Folkemaal 1930-31*.
- Jespersen, Svend 1940a: Gamle fiskemetoder. *Danske Folkemaal 1940*.
- Jespersen, Svend 1940b: Registrantens saglige princip. *Saglig Registrant for kulturhistoriske museer*. København: Dansk Folkemuseum.
- Jespersen, Svend 1943: *Studier i Danmarks bønderbygninger. Gård- og stuehustyper. En etnologisk undersøgelse*. Påbegyndt manuskript i Sv. Jespersens arkiv. København: Nationalmuseets Tredie Afdeling.
- Jespersen, Svend 1944: Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser. *Fortid og Nutid 1934-44*. København: Dansk Historisk Fællesforening.
- Jespersen, Svend 1947: Nationalmuseets Bøndergaardsundersøgelser. *Nationalmuseets Arbejdsmark*. København: Nationalmuseet.
- Jespersen, Svend 1952-56: Stuehus. *Håndbog for danske lokalhistorikere*. København: Dansk Historisk Fællesforening.
- Jespersen, Svend 1958: Den firsidiga gården. Norden och Kontinenten. *Skrifter från Folklivsarkivet i Lund utgivna genom Sällskapet Folkkultur*, 3, s. 53-69. Lund: Sällskapet Kontinenten.
- Jørgen Jørgensen (1948) 1972: *Den logiske empirismes udvikling*. København: Universitetsforlaget.

Lauridsen, Peter 1895: Om dansk og tysk Bygningsskik i Sønderjylland. *Historisk Tidsskrift* 6. Rk., 6.Bd, 1. Hæfte. København.

Mejborg, Reinhold 1892: *Nordiske Bøndergaardene i det 16de, 17de og 18de Aarhundrede. Første Bind: Slesvig*. København: Lehmann & Stages Boghandel.

Møller, Kristen 1965: Ordforskningen. Larsen, Jørgen & Christian Lisse & Karl Martin Nielsen (red.): *Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede*. København: Gyldendal.

Nilsson, Axel 1903: Öfvergångsformer mellan blockhus og korsvirke. I *Til Oscar Montelius 1903 af Lärjungar*.

Olrik, Jørgen 1910: Nordiske og tyske bøndergårde. *Danske Studier*. S. 113-123.

Olrik, Jørgen 1920: Danske og tyske forskninger af sønderjysk bygningsskik og almuekultur siden 1864. *Fortid og Nutid 1920*, bd. 3, s. 99-112.

Olrik, Jørgen 1924: Vore gamle Bøndergaardene. *Nær og Fjærn*, 1. halvår 1924. København: Steen Hasselbalchs Forlag.

Pedersen, Inge Lise 1996: Dialektforskningen i Danmark med særligt henblik på forholdet til strukturalisme og sociolingvistik. Henriksen, Carol et al. (eds.): *Studies in the development of linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden*. Oslo: Novus Forlag.

Skautrup, Peter 1927: *Et Hardsysselmaal*. København: Universitets-jubilæets Danske Samfund.

Skautrup, Peter 1968: *Det danske Sprogs Historie 1-4*. København: Gyldendal.

Steensberg, Axel 1942: Den danske Bondegaard. Fra Jordhuset til den moderne Bondebolig. *Vi og vor Fortid* 8. København.

Steensberg, Axel 1952: *Bondegårde og vandmøller i Danmark gennem 2000 år*. København.

Steensberg, Axel 1963: *Etnologien som historisk videnskab*. Indlæg på Den 16. nordiske folkelivs- og folkeminnegranskarkongress i Röros, august 1963. Brede: Institut for Europæisk Folkelivsforskning.

Steensberg, Axel 1968: *Materiel folkekultur. En foreløbig oversigt over teorierne om kulturens væsen og metoderne til dens udforskning*. Brede: Institut for Europæisk Folkelivsforskning.

Sundt, Eilert 1862: *Bygnings-Skikken paa Landet i Norge*. Særskrift af "Bygde-Skikke. Fjerde Stykke", i tiende Aargang af "Folkevennen". Christiania: P.F.Mallings bogtrykkeri.

Sundt, Eilert 1867: *Om husfliden i Norge. Til Arbeidets Ære og Arbeidsomhedens Pris. Første beretning*. Christiania: J. Chr. Abelsteds Trykkeri.

Sundt, Eilert 1975-78: *Verker i utvalg I-XI*. Oslo

Zangenberg, H. 1925: *Danske Nøndergaard. Grundplaner og konstruktioner. Foredrag holdt ved det 3die Nordiske Folkelivs- og Folkeminddeforsker møde i København 1924*. Danmarks Folkeminder Nr. 31. København: Det Schönbergske Forlag.

Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer (1-) 1992-. København: Afdeling for Dialektforskning og C.A. Reitzels Forlag.

Noter:

¹ Jespersen 1956, p. 355.

² Jespersen 1956, p. 356.

³ Jespersen 1943-44.

⁴ Jespersen 1940b, p. 70.

⁵ Andersen 1965, p. 112ff.

⁶ Andersen 1926.

⁷ Gudiksen og Hovmark 2009.

⁸ Grundtvig 1908-09.

⁹ Peter Skautrup begynder i 1927 udgivelsen af *Et Hardsysselmål*, der bliver en afgørende inspirationskilde for Jespersen. Skautrup opdeler ordforrådet i saglige grupper eller felter og sammenligner hvert felt med det tilsvarende felt i rigssproget. Ikke blot med hensyn til redskabsbetegnelser o.lign., men også med hensyn til verber giver dialekten tilsyneladende udtryk (eller mulighed) for praksis, begrebsverden og tænkning i en hedebondeverden med andre udtryksmuligheder end rigssprogets. Således har den f.eks. flere anskueligt beskrivende ekspressive verber, som *flerpe*, *sytre*, *jærme*, *flannie*, *salre*, *kvappe*, *hjansle*, *plannie*, *agle*, *knuffle* osv. der ikke findes i rigssproget, mens den mangler mange af dettes mere abstrakte ord som *hævde*, *krænke*, *smerte*, *lidelse*, *følge*, *slutte*, *bevirke*, *bedrøvet*, *føle*, *skæbne*, mv. Møller 1965.

¹⁰ Gudiksen og Hovmark 2009. Den franske tænkning drøftes og fremhæves bl.a. på den nordiske folkelivs- og folkeminddeforskerkongres i Aarhus 1939, se Bjerrum 1941.

¹¹ Jespersen 1930-31.

¹² I *Danske Folkemaal 1937-38* udgiver Poul Andersen en bearbejdet udgave af Rasmus Rasks *De fynske Bønders Sprog*. I forordet står bl.a.: ”... og endelig skylder jeg Prof., Dr. Phil. Louis Hjelmlev Tak, fordi han har ladet mig nyde godt af Resultaterne af sine Undersøgelser over Rasks håndskrevne Efterladenskaber og stillet en Korrektur af Udgaven af Rasks Breve til min Rådighed. Den første Udskrivning på Sedler af Rasks Manuscripter, til Brug i Uff.s Samlinger, er foretaget af Mag. Svend Jespersen og, for mindre Afdelingers Vedkommende, af Mag. Ole Widding og mig; ...” Andersen 1938. Sprogforskernes arbejde med Rask er væsentligt på dette tidspunkt, idet man – som det også fremgår af Poul Andersens forord – her har muligheden for faghistorisk at studere Rasks tidligere brug af den endnu ældre sprogforskning, idet Rask ikke blot ser bondesproget som en fattigere og fordærvet udgave af skriftsproget, men som en sprobygning af sin egen art: ”Rask er klar over, at den konstitutive Faktor lige såvel i Sprogarten som i Bogsproget er ”Beskaffenheden”): Strukturen, Systemet; og han skimter også en Klassificering af Dialekterne på dette Grundlag, forskellen mellem (Svensk-)Bornholmsk, og ”den egentlig danske Sprogart”, men han har ikke Materiale til

at præcisere Forskellen mellem "Grenene" inden for denne sidste, ..." Andersen 1938, p. VIII. På en måde fungerer Rask som et videnskabshistorisk refleksionspunkt for lingvisterne - i princippet ligesom Eilert Sundt gør det for etnologerne, og som Sv. Jespersen selv gør det for senere generationer af etnologer fra og med 1980'erne og i et arbejde som afhandlingen *Etnologiens Dialektik* af T. Højrup. I Rasks arbejde lokaliserer det københavnske lærer- og forskermiljø, hvori Jespersen bliver indviet og inddraget i arbejdet med sprogvidenskabens grundproblematik, allerede de *strukturelle* ideer, ideen om *specifikation* af sprogarter i en *forgrenet* rodstruktur, eksplicitering af sprogformens *konstituerende* træk etc., som bliver grundlæggende for deres egen revision af sprogforskningen, og som Jespersen i såvel udtryk som betragtningsmåde tager med sig til etnologien.

¹³ Se Hjelmlev 1963, p. 131f.

¹⁴ Hjelmlev 1963, p. 9.

¹⁵ Jespersen 1940a.

¹⁶ Til det tværfaglige miljø, der ekspliciterer og udfolder denne impuls, hører også lingvisten Anders Bjerrum, se Bjerrum 1941.

¹⁷ Hjelmlev 1943, p. 21 – 22.

¹⁸ Vi genkender idéen og emnernes sammenhænge fra Erixons *Skultuna Bruks Historia*, hvis andet bind udkommer fem år før *Saglig Registrant* (Erixon 1921, 1935). Se note 43.

¹⁹ Jespersen 1940b, p. 70.

²⁰ *SPØRGE-LISTE for UDVALG FOR FOLKEMAAL* fra 1926 er, sammen med bl.a. de svenske ordforskeres og etnologers spørgelister, en væsentlig inspirationskilde for såvel *Saglig Registrant* som de første spørgelister på Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser. "Den Store Spørgeliste", som dialektologerne kalder den, har undertitlen *udarbejdet paa Grundlag af cand. Mag. P. SKAUTRUPS prisbelønnede Arbejde: "Undersøgelse af Ordforraadet i Hardsyssel" ved POUL ANDERSEN Sekretær.*²⁰ Det første interessante er, at spørgelistens afsnit I – III om de store handlingsverber og redskabssubstantiver består af emneopdelte grupper af betegnelser på redskaber, på det man gør med dem, på de materialer og resultater, der kommer ud af det mv. Der er imidlertid ikke, som i NEU's senere spørgelister, tale om at spørge ind til, hvordan man gør og hvorfor, hvor man har lært det, og hvem der udfører de forskellige opgaver, hvordan tingene er indrettet eller hvor, af hvem og hvad de er lavet mv. Det andet interessante er, at der kun yderst præliminært er tale om at konstituere og ordne emneområderne i en rodstruktur fra de mest almene til de mere specifikke træk. De tre første afsnit handler i rækkefølge om at *Bo*, om *Arbejde: Hverdagen* og om *Fest*, hvorefter følger emner som *Jorden, Vejr og vind, Aaret og dagen, Mønt, maal og vægt, Mennesket* mv. Afsnit II om *Arbejde* er underinddelt i to niveauer og udviser dermed et tilløb til specifikation. I forhold hertil er Jespersens *Saglig Registrant* fra 1940 (efter 1954 kaldet "Den grønne registrant") klart udformet som et specificerende hierarki af emne- og praksisområder i såvel dens hovedstruktur, som de enkelte underinddelte emner. Dens hovedafsnit deler sig således: *A Natur, B Mennesker, C Befolkning, D Stat og samfund, E Samfærdsel og kommunikation, G Vare- og pengeomsætning, H Bosættelse, I Bygninger og Boliger, J Inventar, K Husførelse, L Tekstiltilvirkning, M Kropsudtryk, N Dragt og smykker, O Genstande til personlig brug, P Arts og typebestemmelige genstande*. Hvert hovedafsnit specificeres yderligere i tre trin.

Hvis vi sammenholder denne rodstruktur med det, Skautrup betegner *Saglig oversigt* i fjerde bind af værket *Det danske sprogs historie* fra 1968, bliver ligheden med såvel Erixon som Jespersens tidlige specifikationsforløb tydeligere. Skautrups oversigt har dette forløb: *Statsstyret, Sundhedsvæsenet, Samfærdsel, Samfærdselsveje, Beskæftigelser og erhverv, Personbetegnelser, Industri og teknik, Landbruget, Havebrug, Dyr og planter, Bygninger og bebyggelsesformer, Inventar, Handel og økonomi, Nye varer og produkter, Mønt, mål og vægt, Klæder og kosmetik,*

Mad og drikke, Sundhed og sygdom, Litteratur og bogvæsen, Kunst, Underholdning og spil, Leg , dans og spil, Friluftsliv. Skautrup 1968, p. 281, Erixon 1921, 1935.

²¹ Jespersen 1940b, p. 70-71.

²² Jespersen 1940b, p. 71-72.